

УДК 930.1:329.73(=163.2)«17/18»

В. О. Свириденко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

БОЛГАРСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК «МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ»

У статті аналізуються основні положення концепції «lieux de mémoire» («місць пам'яті»), простежується її критична рефлексія, досліджується її застосування для вивчення пам'яті у національних та наднаціональних контекстах. Застосовуючи положення П. Нора про матеріальний, символічний і функціональний змісти «місць пам'яті» та тезу Ф. Б. Шенка щодо плінності значень, які спільнота асоціює з ключовими образами спільного для її членів минулого, автор розглядає Болгарське Відродження як історіографічний образ, феномен комеморативної політики та чільний елемент національної історичної міфології.

Ключові слова: Болгарське Відродження, «місце пам'яті», національна пам'ять, політика пам'яті.

В статье анализируются основные положения концепции «lieux de mémoire» («мест памяти»), прослеживается ее критическая рефлексия, исследуется ее употребление для изучения памяти в национальных и наднациональных контекстах. Используя положение П. Нора о материальном, символическом и функциональном содержании «мест памяти» и тезис Ф. Б. Шенка об изменчивости значений, которые сообщество ассоциирует с ключевыми образами общего для его членов прошлого, автор рассматривает Болгарское Возрождение как историографический образ, феномен комеморативной политики и главный элемент национальной исторической мифологии.

Ключевые слова: Болгарское Возрождение, «место памяти», национальная память, политика памяти.

The article analyzes the main arguments put forward with the conception of the «lieux de mémoire» («sites of memory»). It traces the critical reflection of this conception and explores its use for the study of memory in the national and supranational contexts. Using P. Nora's point about material, symbolic and functional content of the «sites of memory» and F. B. Schenk's thesis concerning the changeability of meanings that community associates with the key images of the past treated as common for its members, the author considers the Bulgarian Revival as a historiographical image, the phenomenon of commemorative policy and the chief element of the national historical mythology.

Keywords: Bulgarian Revival, «site of memory», national memory, politics of memory.

За останні десятиліття студії пам'яті (Memory Studies) стали одним із провідних трендів не лише західної гуманітаристики, а й історіографії посткомуністичних країн. З'являється низка як теоретичних робіт, так і т. зв. case studies (праць, присвячених конкретній проблемі). Поряд із іншими концепціями ідея «місць пам'яті», запропонована видатним французьким істориком і видавцем, головним редактором часопису «Le Debat» П. Нора, заклала підвалини студій пам'яті та набула неабиякої популярності серед дослідників історичної пам'яті та політик пам'яті.

Мета даної статті – розглянути основні підходи до трактування концепції «місць пам'яті», а також з'ясувати можливість її застосування до вивчення національної пам'яті Болгарії, і, зокрема, Болгарського Відродження.

Поняття та концепція «місць пам'яті» до наукового обігу були введені французьким істориком П'єром Нора, під керівництвом якого протягом 1984–1992 рр. було видано семитомну працю «Місця пам'яті» (мовою оригіналу – «Les Lieux de mémoire»), присвячену національній пам'яті Франції. Згідно з його концепцією, колективна пам'ять концентрується і репрезентується в так званих «місцях пам'яті», які розуміються як буквально, так і метафорично. Тобто місця пам'яті – це своєрідні точки актуальної кристалізації пам'яті суспільства.

© Свириденко В. О., 2014

Такими місцями можуть бути люди, події, споруди, предмети, книги, традиції, пісні або географічні одиниці, оточені символічною аурую. П. Нора визначає «місця пам'яті» як «моменти історії, відірвані від ходу історії, але знов повернені їй» [24, с. 26–27]. Їх слід розуміти у трьох смислах: матеріальному, символічному та функціональному [24, с. 40]. Основною функцією цих місць є збереження колективної та групової пам'яті у суспільстві, а створення таких місць виступає головним чинником формування групової ідентичності [24, с. 26–27].

Водночас П. Нора вказує на необхідність розрізняти такі поняття, як «місця пам'яті» та «меморіали». «Меморіали» він розуміє як «те, що створюють офіційні суспільні об'єднання або уряди, щоб зберегти пам'ять про що-небудь». Їх прикладом можуть слугувати назви вулиць, асоціації ветеранів, пам'ятники жертвам війни тощо. Поняття «місце пам'яті» має значно ширший контекст. Згідно з П. Нора, це – простір пам'яті, який виходить за межі уявлень про минуле, відбите у меморіалах, це може бути слово або інституція [23].

Концепція П. Нора отримала своє подальше теоретичне осмислення. Зокрема, в роботі Ф. Б. Шенка було представлено доповнення до ключових тез французького дослідника. Формування в свідомості «місць пам'яті» він розглядає як загальний феномен процесів розвитку «ми-груп». «Місця пам'яті» відіграють важливу роль в оформленні національної ідеології. Концепцію «місць пам'яті» дослідник пов'язує з ідеєю Б. Андерсона про націю як уявлену спільноту: «у такій великій спільноті як нація, в якій її члени явно не можуть знати одне одного, особливу роль відіграють уявлення «ми-групи» про саму себе та ідея спільності національних характеристик».

Ф. Б. Шенк пропонує вивчати зміни в історичному самоусвідомленні і колективній ідентичності на прикладі зміни «місць пам'яті» нації. У цьому контексті він виділяє три види змін національних «місць пам'яті»: 1) забуті або витіснені з пам'яті; 2) забуті «місця пам'яті», що знов набули свого значення; 3) *lieux de mémoire*, котрі безперервно займали та займають своє місце в колективній пам'яті нації. Ф. Б. Шенк зауважує, що значення, яке спільнота асоціює з певними місцями пам'яті, не обов'язково залишається незмінним протягом історії. Це він пояснює, по-перше, свідомим і активним впливом політичних груп, уряду чи інших організацій на «культуру пам'яті» нації; і по-друге, повільними змінами, які є результатом еволюції культурної або соціальної основи соціуму [28].

Дещо в іншому ключі розуміє «місця пам'яті» німецький культуролог Аляйда Ассман. Дослідниця так визначає це поняття: «Пам'ятне місце – це те, що залишається від того, що більше не існує. Аби продовжуватися й зберігати своє значення, історія має оповідатися, тож оповідь заміняє втрачене середовище. Пам'ятні місця – це розкидані фрагменти втрачених і зруйнованих життєвих зв'язків. Адже з руйнацією місця його історія не припиняється; воно зберігає в собі матеріальні рештки, які стають елементами розповідей, а разом з тим вихідними точками нових культурних спогадів. Та, однак, ці місця потребують пояснення; їхнє значення має бути виявлене додатково через мовне передання» [2, с. 328]. А. Ассман виділяє окремі типи місць пам'яті – так звані місця поколінь, місця спогадів, священні місця та міфічні ландшафти, могили й могильні камені, травматичні місця. Характеристика кожного типу подається у її книзі «Простори спогаду», підкріплюючись прикладами художньої літератури та подіями історичного минулого.

Таким чином, ідея *lieux de mémoire*, котра початково засновувалася виключно на французькому ґрунті та представляла більше емпіричну, аніж теоретичну працю, зрештою, була фактично зведена до абстрактної теорії, отримавши своє подальше осмислення і доповнення у роботах Ф. Б. Шенка та А. Ассман.

Як і будь-яка наукова концепція, ідея П. Нора зустріла не лише схвальні, а й критичні відгуки. Останні ґрунтувалися на тезі про неможливість застосування цієї концепції до інших країн, окрім Франції, до якої вперше і використали цей підхід, а також на твердженні про нечіткість визначення поняття «місце пам'яті». Критична рефлексія представлена ідеями британського історика Т. Дзадта та болгарського соціолога Д. Деянова. Останній, не відкидаючи ідеї П. Нора в цілому, акцентує увагу на тому, що французький науковець не відрізняє «місця пам'яті» від місць, у яких (за допомогою яких) зберігаються «місця пам'яті» (наприклад, музеї, архіви тощо) [7, с. 31]. На

наш погляд, з одного боку, таке розмежування має сенс, однак з другого, розгляд того чи іншого музею або архіву можливий і крізь призму «місць пам'яті», це залежить від дослідницьких питань.

Т. Джадт підкреслює, що з поля зору колективу авторів «Місць пам'яті» випала низка знакових сюжетів і персоналій, як-от Наполеон Бонапарт, його племінник Луї Наполеон, чи взагалі політична традиція бонапартизму [8, с. 56–57]. Це, на його думку, є вкрай дивним, оскільки повсюди у Франції можна зустріти спадщину як самого Бонапарта, так і його племінника. Науковець наголошує, що семитомний проект ґрунтувався виключно на французькій основі, а тому навряд чи ця концепція може бути застосована до дослідження колективної пам'яті в інших країнах [8, с. 74].

Дискусію стосовно можливості застосування концепції «місць пам'яті» до вивчення колективної пам'яті інших країн певним чином спровокував сам П. Нора. На це звернув увагу франко-німецький історик, один із редакторів видання «Німецькі місця пам'яті» Е. Франсуа у своїх роздумах щодо перспектив використання цієї концепції для Німеччини. Як він зауважив, П. Нора припускав, що його метод, котрий «особливо добре підходить для французької ситуації, вірогідно, може бути корисним щодо інших національних контекстів». Однак, пояснюючи причини затребуваності такого роду дослідження для Франції, П. Нора віддає перевагу внутрішнім, виключно французьким чинникам (стан «післядеголлівської» Франції, вичерпаність революційної ідеї), аніж чинникам більш загального роду, релевантних і для інших країн [27, с. 30], ніби намагаючись переконати нас у виключній актуальності такого роду праці саме для Франції.

На наш погляд, критика Т. Джадта зосереджується на самому проекті (тобто на конкретних французьких «місцях пам'яті»), не торкаючись його теоретичних підвалин, що певною мірою зводить її нанівець, оскільки він не називає жодної причини, через яку ідея не може використовуватися в інших національних контекстах. Окрім того, позиція Т. Джадта відзначається суперечливістю: з одного боку, він виключає можливість застосування концепції для інших країн, з другого, обурюючись відсутності Наполеона серед французьких «місць пам'яті», допускає існування європейських *lieux de mémoire* (до останніх, на його думку, Наполеон безперечно має увійти) [8, с. 57].

Усупереч негативним відгукам Т. Джадта, розроблена на французькому ґрунті концепція «місць пам'яті» була сприйнята науковцями різних країн. Праці на кшталт проекту під керівництвом П. Нора стали з'являтися в Німеччині, Італії та інших країнах. Їх тематика відповідно охоплювала німецькі [30, 31, 32, 33], італійські [37, 38, 39] та європейські [34, 35, 36] «місця пам'яті».

У роботі «Місця пам'яті Німецької Демократичної Республіки» [33] аналізуються вихідні пункти пам'яті країни, якої більше немає на мапі, однак котра існує у пам'яті німецького народу. Видання складається із 49 статей, що розглядають локальні (серед яких – Берлінська стіна, Західний Берлін, Панков (один із районів Східного Берліна)), календарні (свята 1 травня (день міжнародної солідарності трудящих) і 15 січня (день пам'яті вбивства К. Лібкнехта і Р. Люксембург, який вшановувався у неділю після 15 січня), жіночий день), абстрактно-поняттєві (наприклад, «антифашизм», «мир»), інституціональні «місця пам'яті» («Штазі¹ та її позаштатні співробітники», «Партія», «Союз вільної німецької молоді») тощо. Німецькі місця «пам'яті» досліджуються також у тритомній праці за редакцією Е. Франсуа та Х. Шульце [30, 31, 32]. Загалом у праці крізь призму концепції «місць пам'яті» розглядаються низка персоналій (Карл Великий, Й. Гете, брати Гумбольдти, А. Ейнштейн, О. фон Бісмарк, М. Дітріх, Р. Люксембург), історичних подій і феноменів (Рапальський договір, Вестфальський мир, Реформація, Аушвіц), а також культурних і економічних надбань (казки Грімм, пісня про Нібелунгів, острів музеїв, «made in Germany»).

Видання, присвячене європейським місцям пам'яті, складається з трьох томів. У першому томі («Міфи та поняття європейського самосприйняття») [34] представлено есе, котрі осмислюють релевантність різних понять для конституювання європейської ідентичності (статті про поняття

¹ Штазі (Stasi – аббревіатура від німецького «Staatssicherheit») – міністерство державної безпеки у НДР, аналог радянського Комітету державної безпеки.

«Європа», кордони, розподіл властей, економічні поняття Європи та ін.). Другий том («Дім Європа») [35] розглядає «Божественну комедію» Данте, «Фауста» Гете, місто Рим, Аушвіц, Альпи як європейські «місця пам'яті». До третього тому («Європа та світ») [36] входять статті про китайський ресторан, постколоніалізм, расизм, орієнталізм, а також ЮНЕСКО та світову спадщину як майбутнє європейське місце пам'яті.

Італійські місця пам'яті групуються у три категорії: 1) символи та міфи об'єднаної Італії [38], 2) структури та події об'єднаної Італії [39], 3) персонажі та дати об'єднаної Італії [37], котрі відповідають трьом томам видання за редакцією М. Існенгі. Загалом, факт неабиякого розповсюдження своєї концепції у рамках студій пам'яті (Memory Studies) визнає і сам П. Нора у своїй нещодавній книзі «Геперішне, нація, пам'ять» [25, с. 247]. Зауважимо, що серед переглянутих праць німецькі видання вирізняються схильністю до дослідження понять як «місць пам'яті», що можна пояснити певною традицією цього напрямку (Begriffsgeschichte) в Німеччині.

Як у Болгарії, так і в Україні наразі не існує фундаментальної всеосяжної роботи, яка би проаналізувала національні «місця пам'яті». Звертаючись до українського контексту, слід зауважити, що існують лише поодинокі case studies, присвячені тим чи іншим «місцям пам'яті» України. Зокрема, німецька дослідниця Є. Альварт [1] розглядає Т. Шевченка як ледве не головне українське «місце пам'яті», яке одночасно відіграє консолідуючу роль для «цементування» української нації та держави, залучаючи до свого дослідження, окрім концепції П. Нора, методологію постколоніальних студій.

Інша німецька дослідниця А.-В. Вендланд пропонує поглянути на Чорнобиль не лише як на національне (українське та білоруське – як країн, що найбільше постраждали) «місце пам'яті», яким воно повсякчас постає у національних наративах, а і як на глобальне. Вона вважає досить плідними спроби західних дослідників тлумачити це «місце пам'яті» за допомогою інструментарію таких доволі молодих субдисциплін у рамках історичних і культурологічних студій, як транснаціональна та глобальна історія; візуальна та гендерна історія; нова екологічна історія та історія техніки, а також з позицій так званих студій катастроф (Disaster Studies) [5]. Застосовуючи концепцію П. Нора, українські вчені А. Іваненко та О. Колибенко аналізують ключові «місця пам'яті» Переяславщини [9].

Українська дослідниця І. Колесник [15] пропонує застосувати концепцію «місця пам'яті» до аналізу розвитку історичної науки. Зокрема, вона вважає доцільним сприймати образи історіографії, сконструйовані у певному культурному часопросторі, як «місця пам'яті». Окрім того, І. Колесник вважає доцільним для вивчення історіографії вживати методологію історії понять (Begriffsgeschichte). Співробітники Українського інституту національної пам'яті в аналітичному огляді, представленому на офіційному веб-сайті, трактують Крим як «місце пам'яті», простежуючи осмислення цього регіону в українській, російській та кримськотатарській історичній пам'яті [18]. У теоретичному плані дослідження про Переяславщину та Крим не розвивають концепцію П. Нора, лише застосовуючи її для аналізу цих регіонів. У працях А.-В. Вендланд, Є. Альварт і І. Колесник хоч і відсутні теоретичні доповнення ідеї «місць пам'яті», однак вивчення порушених проблем відбувається крізь інші теоретико-методологічні горизонти.

В українських студіях пам'яті отримали свій подальший розвиток й теоретичні підвалини концепції *lieux de mémoire*. Так, О. Любовець визначає «місця пам'яті» як суб'єкти та носії інформації про історичне минуле, які на певному історичному розвитку перетворюються на символ чи образ уособлення або героїчної звитяги, або травматичної рани, стають своєрідним маркером соціальної або національної ідентичності та виконують функцію увічнення пам'яті. Функцію увічнення пам'яті вони здатні виконувати лише за умов, якщо люди про це піклуються [19, с. 109]. Науковець виділяє п'ять рівнів «місць пам'яті»: 1) особистісний (спогади про події життя окремої особистості), 2) локальний (групова пам'ять певних соціальних/національних спільнот; пов'язаний також із історичним минулим окремої локальної місцевості (місто, селище)), 3) регіональний («місця пам'яті», які мали вирішальний вплив на розвиток певного регіону й країни загалом, зафіксувавшись у свідомості населення даного регіону), 4) загальнонаціональний (вшанування події/постаті, що суттєво вплинули на процеси державотворення та цивілізаційного

поступу нації), 5) міждержавний (як чинник розв'язання суперечливих питань історичного минулого між різними народами) [19, с. 109–111].

У болгарській історіографії концепція П. Нора також отримала своє застосування до аналізу окремих «місць пам'яті» Болгарії. Так, М. Балева та У. Бруннбауер інтерпретують Батак, містечко, відоме як місце жорстокого вбивства мирного населення, зчиненого нерегулярними османськими військами навесні 1876 р. (характерною рисою інтерпретації подій у Батаці була, з одного боку, героїзація народної боротьби під час Квітневого повстання 1876 р., своєрідної кульмінації Болгарського Відродження, а з другого – віктимізація подій, тобто акцент на вбивствах мирного населення – В. С.), як болгарське «місце пам'яті» [3; 29]. Болгарська дослідниця Д. Колева використовує концепцію «місць пам'яті» до аналізу Белене, села, а згодом міста, де був розташований найбільший «комуністичний концтабір» в НРБ, що набув символу болгарського ГУЛАГу [14]. Мавзолей Г. Димитрова², від якого нині не залишилося і сліду, на думку М. Тодорової, можна все ще визначати як «місце пам'яті», місце зруйнованої пам'яті зі збереженою пам'яттю про знищення: його нав'язали як публічний символ 1949 р., але він ледве сприймався як такий у приватній сфері, коли ж його знищили, то він став особистою просторовою пам'яттю [40, с. 408–409].

Спробуємо розглянути крізь призму концепції *«lieux de mémoire»* один із центральних елементів болгарської історичної традиції, відомий під назвою Болгарського Відродження. Це поняття прийнято розуміти як період з 1762 по 1878 рр., тобто від появи «Історії слов'яноболгарської», написаної монахом Паїсієм Хілендарським, до закінчення російсько-турецької війни 1878 р., в результаті якої Болгарію було звільнено з-під османського панування. Головний зміст, який вкладається у це поняття, може бути зведений до становлення болгарської нації (або її «відродження») на основі культурно-освітнього руху (чи «просвітництва»), боротьби за створення незалежної Болгарської Церкви та національно-визвольної боротьби проти османського «ярма».

Досліджуючи Відродження як «місце пам'яті», слід зосередитися на уявленні про нього та осмисленні його як образу, а також соціально-політичному контексті звернення до нього у подальші часи. Отже, слід поставити питання про те, як ця доба використовувалася і використовується у дискурсах та які відмінності існують у її інтерпретаціях. Іншими словами, дослідницький напрям студій пам'яті (і концепцію «місць пам'яті» як його складову) можна розуміти як історію другого ступеня («історію історії») [24, с. 21–22, 25; 25, с. 264]. Аналіз, який здійснюється у цій статті, спирається на тезу П. Нора про необхідність розуміння «місць пам'яті» у трьох смислах: матеріальному, символічному та функціональному. Ми також застосовуємо типологію змін національних «місць пам'яті» Ф. Б. Шенка та класифікацію *lieux de mémoire*, запропоновану О. Любовець.

Матеріальність Болгарського Відродження втілена у безпосередніх матеріальних рештках цієї доби – будинках болгарських революціонерів, що стали нині хатами-музеями, церквах і монастирях, пов'язаних з історією болгарського церковно-національного руху та її комеморацією, і т. ін. Символічний зміст Відродження розкривається в усвідомленні доби як часу «воскресіння», «народження заново». Функціональне значення цього образу можна бачити в імпульсі до консолідації суспільства навколо спільного репертуару історичних цінностей та святинь.

Найбільший інтерес викликає символічний зміст Відродження як «місця пам'яті». У даному контексті цінним є трактування символу, запропоноване Р. Бартом: символ відноситься до свого змісту за принципом аналогії, тобто форма (або акустичний образ) завжди схожа на зміст і є похідною від нього [4, с. 247–249]. Метафоричне окреслення історії кінця XVIII–XIX ст. у Болгарії повсякчас зберігало його значення як відродження болгарської нації, незважаючи на ідеологічні навантаження доби соціалізму.

² Мавзолей був споруджений 1949 р., після перебудовних процесів у Болгарії та розпаду СРСР тіло Г. Димитрова за проханням рідних перепоховали 1990 р. Споруду мавзолею підірвали із п'ятої спроби у серпні 1999 р.

Вкрай важливими параметрами, за якими може бути охарактеризоване побутування в культурі «місць пам'яті», є репертуари образів, які або актуалізуються, зберігаються для сучасників та прийдешніх поколінь, або, навпаки, піддаються забуттю з плином часу чи підлягають свідомому замовчуванню. Конфігурації згадуваних і вилучених подій, персоналій та інтерпретацій формують міфологічні структури, завданням яких є створення цілісного та послідовного уявлення про минуле, яке поділяють члени тієї чи іншої спільноти.

У болгарському національному наративі, який відводив Відродженню ключове місце, османське панування над болгарськими землями традиційно криміналізувалося, а самі болгари поставали в ролі жертв турецької сваволі. Часи іноземного домінування зображувалися як «темні віки», на протипагу яким Відродження виступало як доба відчайдушної боротьби народу за незалежність. Таким чином, у побутуванні образу Болгарського Відродження як «місця пам'яті» можна виділити два смислові рівні: по-перше, героїзація наративу про визвольну боротьбу та, по-друге, репрезентація турків як ворогів, які поневолили болгарський народ.

У період між двома світовими війнами історики, як правило, вбачали основний зміст Болгарського Відродження у церковній боротьбі. Велика увага приділялася дослідженню церковно-національних та культурно-просвітницьких аспектів Відродження. Водночас історіографія цієї доби нівелювала роль болгарських революціонерів у розгортанні процесів національного Відродження, роблячи наголос на негативному значенні їхньої діяльності. Національне Відродження інтерпретувалося у працях цієї доби як культурний процес, «духовне відродження» [22, с. 311; 21, с. 5-6].

За часів комуністичного режиму у Болгарії історики описували національно-визвольний рух як боротьбу, головним чином, болгар-християн проти турків-мусульман. Намагання зобразити турків-мусульман як ворогів, однак, породжувало політичну проблему, адже в той самий час держава прагнула трактувати помаків – болгаромовних мусульман – як складову частину болгарської соціалістичної нації. Відповіддю на цю суперечність стала теза, відповідно до якої за доби Відродження помаки разом із болгаро-християнами боролися проти турецького феодального гніту. Разом із тим владою був ініційований так званий «відроджувальний процес», який передбачав «повернення» мусульман (які трактувалися як болгари, колись примусового навернені до ісламу) до свого «етнічного коріння». Випадки насильницької ісламізації слов'янського населення за османської доби як у комуністичній, так і посткомуністичній історіографії всіляко підкреслювалися, а факти добровільного переходу болгар до мусульманської віри замовчувалися або згадувалися побіжно [10, с. 259-262; 11, с. 267-270; 17, с. 25; 26, с. 22].

Квінтесенцією наративу про національне Відродження була відчайдушна боротьба болгар за національне визволення, першими дійовими особами якої поставали гайдуки. Характерно, що як до, так і після 1989 р. діяльність чет гайдуків (практично розбійників, що спустошували маєтки як мусульманських багатіїв, так і християн) зображувалася як захист болгарського населення від турецьких загарбників. Гайдуки виступали як національно свідомі борці за болгарську незалежність та попередники революціонерів епохи пізнього Відродження [10, с. 263; 11, с. 271; 17, с. 39-40].

За доби соціалізму головна увага приділялася революційному рухові, тоді як церковно-національний знаходився на маргінесі. Відродження інтерпретувалося головним чином у марксистських термінах, як буржуазно-демократична революція, хоча історики й уточнювали, що вона вирішувала, поряд із іншими, завдання боротьби з іноземними загарбниками. Звернення до національної проблематики мало лише епізодичний характер. Науковці також проводили паралель з «соціалістичною революцією» в Болгарії (1944 р.).

Маркування Відродження як «революції» дозволяло ідеологам та суспільствознавцям вибудовувати аналогії між трансформаціями ХІХ ст. та подіями 1944 р., які привели до влади комуністів. Режим намагався встановити континуїтет із минулиною, винаходячи для себе «генеалогії» та претендуючи на «спорідненість» із революційними діячами Відродження. Паралелі проводилися між народом доби Відродження і сучасним пролетаріатом. Діячі попереднього століття виступали навіть як провісники «великої реформаторської справи» болгарського

Вітчизняного фронту. Здобуття Болгарією незалежності, «братній союз» між слов'янськими народами, встановлення справжньої «народної демократії», втілення в життя ідеалів повної людської свободи та соціального визволення, висунутих Христо Ботевим, а також ненависть до зрадників та ворогів народу з «табору буржуазії» слід було сприймати як втілення завдань, успадкованих комуністичним режимом від доби Відродження [21, с. 272- 273, 302, 306; 16, с. 408; 10, с. 447; 11, с. 447]. Таким чином, минуле використовувалося владою НРБ для легітимації свого режиму та реалізації поточних політичних цілей.

У постсоціалістичній Болгарії інтерпретація Відродження як революції поступово відходить на другий план. Більше того, порівняно з добою соціалізму, наукові праці уникають прямих аналогій із сучасною політичною ситуацією та намагання наділити сучасних політиків рисами діячів Відродження. Для сучасного етапу характерні спроби «глобалізувати» цей наріжний камінь національного нарративу, наново вписавши його у траєкторію розвитку модерного Заходу, позначену семантично значущими віхами Ренесансу та Просвітництва [26, с. 24-32; 20, с. 5-6].

Як ми могли переконатися вище, образ Відродження із плином часу зазнавав відчутних перетворень. Його матеріальний та функціональний змісти набували своїх значень завдяки символічному значенню цієї події в болгарському історичному нарративі. Водночас незаперечною залишається його роль як одного з чільних «загальнонаціональних» (за класифікацією О. Любовець) «місць пам'яті» болгарського суспільства, тобто такого, яке відповідно до типології змін *lieux de mémoire* Ф. Б. Шенка безперервно зберігає своє місце в колективній уяві. Зроблений висновок слугує підтвердженням тези про темпоральну мінливість тих значень, які спільнота асоціює з певними «місцями пам'яті».

Література

1. Альварт Є. «Постколоніальний синдром» і Тарас Шевченко як місце пам'яті / Єнні Альварт // Схід-Захід: іст.-культ. зб. – Вип. 16–17: Неоантиколоніалізм vs неоімперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі / За ред. Г. Грінченко, Т. Дзяевич та ін. – Х. : «НТМТ», 2013. – С. 223-231.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Аляйда Ассман [Пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева та О. Юдіна, За наук. ред. О. Юдіна]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
3. Балева М. Предговор / Мартина Балева, Улф Бруннбауер // Батак като място на паметта / Batak – ein bulgarischer Erinnerungsort. – Софія : Изток-Запад, 2007. – С. 5-9.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт [Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова; Пер. с фр.]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
5. Вендланд А.-В. Повернення до Чорнобиля. Від національної трагедії до предмета інноваційних дисциплін в історіографії не тільки України / Анна-Вероніка Вендланд // Україна модерна. – 2011. – № 18. – С. 151-185.
6. Генчев Н. Българско Възраждане / Н. Генчев. – Софія : Издателство на Отечествения фронт, 1988. – 437 с.
7. Деянов Д. Учебниците по история и общите места на паметта / Деян Деянов // Социологически проблеми. – 1993. – № 3. – С. 26-38.
8. Джадт Т. «Места памяти» Пьера Нора: Чьи места? Чья память? / Тони Джадт // Ab imperio. – 2004. – № 1. – С. 44-71.
9. Иваненко А. О. Місця пам'яті Переяславщини в історії та сьогодні / А. О. Иваненко, О. В. Колибенко // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – К. : ДПН 35 «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 208-215.
10. История на България. – Т. 1. – Софія : Изд-во на БАН, 1954. – 560 с.
11. История на България. – Т. 1. – Софія : Изд-во на БАН, 1961. – 551 с.
12. История на България. – Т. 5. – Софія : Изд-во на БАН, 1985. – 401 с.
13. История на България. – Т. 6. – Софія : Изд-во на БАН, 1987. – 401 с.
14. Колева Д. Белене – място на памет?: антропологична анкета / Д. Колева. – Софія : Институт за изследване на близкото минало, 2010. – 282 с.
15. Колесник І. І. «Місця пам'яті» в культурному просторі історіографії / І. І. Колесник // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 8. – К. : ДПН 35 «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 84-93.

16. Косев Д. Новая история Болгарии: Курс лекций / Д. Косев [Пер. с болг. Л. Б. Валева, Н. И. Попова, Н. Н. Соколова]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1952. – 523 с.
17. Косев К. Кратка история на Българското Възраждане / К. Косев. – София : Академично издателство «Проф. Марин Дринов», 2001. – 182 с.
18. Крим як місце пам'яті: моделі пам'яті в історичному контексті (аналітичний огляд) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/content/1652.htm>
19. Любовец О. М. Місця пам'яті: інструменталізація поняття / Любовец О. М. // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – К. : ДПН 35 «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 107-112.
20. Митев П. Българското Възраждане: Лекционен курс. – София: Полис, 1999. – 159 с.
21. Натан Ж. Българское возрождение / Ж. Натан [Пер. с болг. Н. Н. Соколова и С. Г. Займовского]. – М. : Государственное изд-во иностранной лит-ры, 1949. – 318 с.
22. Ников П. Възраждане на българския народ: Църковно-национални борби и постижения / П. Ников [Под ред. на Д. Косев]. – София : Наука и изкуство, 1971. – 404 с.
23. Нора П. Историки поняли, что законы – очень опасная вещь [Интервью записано 31 января 2010 г.] / Пьер Нора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/current/view/2010/31/nora-и>
24. Нора П. Между памятью и историей. Проблематика мест памяти / Пьер Нора // Франция – память / Пьер Нора, Мона Озуф, Жерар де Пюимеж, Мишель Винок; [Пер. с фр. Д. Хапаевой. Науч. конс. перевода Н. Копосов]. – СПб. : Изд-во С-Петербурга. ун-та, 1999. – С. 17-50.
25. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; [Пер. із фр. А. Рєпи]. – К.: Кліо, 2014. – 272 с.
26. Стоянов И. История на Българското възраждане / Иван Стоянов. – Велико Търново : ИВИС, 2010. – 278 с.
27. Франсуа Э. «Места памяти» по-немецки: Как писать их историю? / Э. Франсуа // *Ab imperio*. – 2004. – № 1. – С. 29-43.
28. Шенк Ф. Б. Концепция «lieux de memoire» / Фритьоф Беньямин Шенк [Електронний ресурс] // Исторические записки. – № 2. – Режим доступу: <http://www.hist.vsu.ru/cdh/Articles/02-11.htm>
29. Brunnbauer U. Ethnische Landschaften: Batak als Ort des Erinnerns und Vergessens / Ulf Brunnbauer // Батак като място на паметта / Batak – ein bulgarischer Erinnerungsort. – София : Изток-Запад, 2007. – С. 98-105.
30. Deutsche Erinnerungsorte / Etienne François, Hagen Schulze (Hg.). 3 Bde. – Bd. 1. – München: C. H. Beck Verlag, 2001. – 725 s.
31. Deutsche Erinnerungsorte / Etienne François, Hagen Schulze (Hg.). 3 Bde. – Bd. 2. – München: C. H. Beck Verlag, 2001. – 784 s.
32. Deutsche Erinnerungsorte / Etienne François, Hagen Schulze (Hg.). 3 Bde. – Bd. 3. – München: C. H. Beck Verlag, 2001. – 741 s.
33. Erinnerungsorte der DDR / Martin Sabrow (Hg.). – München: C. H. Beck Verlag, 2009. – 619 s.
34. Europäische Erinnerungsorte / Pim den Boer (Hg. u.a.). 3 Bde. – Bd. 1: Mythen und Grundbegriffe des europäischen Selbstverständnisses. – München: Oldenbourg Verlag, 2012. – 333 s.
35. Europäische Erinnerungsorte / Pim den Boer (Hg. u.a.). 3 Bde. – Bd. 2: Das Haus Europa. – München : Oldenbourg Verlag, 2012. – 700 s.
36. Europäische Erinnerungsorte / Pim den Boer (Hg. u.a.). 3 Bde. – Bd. 3: Europa und die Welt. – München : Oldenbourg Verlag, 2012. – 290 s.
37. I luoghi della memoria. Personaggi e date dell'Italia unita / A cura di Mario Isnenghi. – Roma–Bari : GLF Editori Laterza, 2010. – XII+501 p.
38. I luoghi della memoria. Simboli e miti dell'Italia unita / A cura di Mario Isnenghi. – Roma–Bari : GLF Editori Laterza, 2010. – XXVI+706 p.
39. I luoghi della memoria. Strutture ed eventi dell'Italia unita / A cura di Mario Isnenghi. – Roma–Bari : GLF Editori Laterza, 2010. – XII+604 p.
40. Todorova M. The Mausoleum of Georgi Dimitrov as lieu de mémoire / Maria Todorova // *The Journal of Modern History*. – 2006. – Vol. 78. – No. 2. – P. 377-411.